

Thomas Thorild om tryckfriheten och rättsordningen

– ett anförande vid Bokmässan i Göteborg september 2010 av Johan Hirschfeldt

”Giv oss då det Allmänna förståndets frihet ärligen och rent; innan den med blod och våld tages.

Se icke på former, akter och statuter. Ty i själens grund, erkänner ingen klok och ärlig man någon annan grundlag än det mest rätta enligt det mest fria och uppenbara bevis.----

Dessa fyra rikets stånd – visar icke vår historia genom tidevarv av våld, svek, och elände att de är de fyra rikets obestånd? ---

Erövra dessa fyra barbariska nationer. Gör oss till ett folk.”

Så lyder de meningar i ”Det allmänna förståndets frihet” som ledde till åtalet mot Thomas Thorild för tryckfrihetsbrott i december 1792. Det blev en mycket uppmärksammad rättegång som till sist ledde till att han genom en dom i Högsta domstolen blev landsförvisad på fyra år.

Hur såg bakgrunden ut? Hur var det med tryckfriheten på den tiden?

Här några snabbfakta:

1. 1766 års tryckfrihetsförordning (Thorild var då 7 år):

- en grundlag (enligt ett särskilt grundlagsbegrepp)
- offentlighetsprincipen (= rätt att få ut handlingar för att trycka dem)
- censurförbudet
- domstolsprövning

- exklusivitetsprincipen med särskild brottskatalog. Tryckfriheten är inte absolut.
- legalitetsprincipen (det är förbjudet att dra eller tyda en text utom dess bokstavliga innehåll och allt är tillåtet att trycka som inte är uttryckligen förbjudet)
- ansvarskedja och anonymitetsrätt

Motiv: Att få till stånd ”en obehindrad inbördes upplysning”, alltså samhällsnytta och aktivering av partipolitiken.

Problem: Faktisk boktryckarcensur.

2. Gustav IIIs tryckfrihetsförordning 1774 (Thorild var då 15 år)

- inte grundlag, skärpta straff (dödsstraff för kritik mot nya grundlagen, kungaförsäkran och kungens majestät, höghet och rätt”). Förordningen är nu vagare: allt får tryckas som inte strider mot paragraferna eller de i förordningen utsatta ”grunderna” och där finns en varning för ”otjänligt” skrivsätt. – Just det uttrycket kritiserade Thorild senare. Men i övrigt tryckfrihet och offentlighet. Skärpt boktryckaransvar.

Motiv: Se till att kungen blir upplyst om folkets behov, nöd och brister och så att han kan hålla kontroll över ämbetsmännens missbruk och fel.

Sedan sker ytterligare inskränkningar. 1780 (Thorild är då 21 år) skedde en sådan. Tryckfriheten hade missbrukats både i ämnesval och skrivsätt. Nu blev boktryckarna ensamt ansvariga för det tryckta. För vissa allvarliga brott, skymfligt tal mot kungen, rådet eller ständerna, skulle också författaren vara ansvarig. Boktryckarna blev nu i realiteten censorer.

Men straffen för boktryckarna var låga och det publicerades mycket tidningar under åren närmast efter detta. Det sker då, menar Thomas von Vegesack, en övergång från principartiklar till satiriska omskrivningar och personangrepp.

Det hör till saken att Thorild inte var någon satiriker och ogillade satiren som verkningsmedel. ”Jag nästan avskyr satiren. Det är pöbelns höga vett. Det är låghetens styrka.” Här skilde han sig tydligt från Kellgren och Leopold. Relationen med dem blev minst sagt ansträngd och fientlig

Så kommer 1784, Thorild är 25 år. Han ger då ut en egen tidskrift Den nye Granskaren. Ett ark i veckan och ganska dyr (”som en kopp kaffe och en skorpa”). Den väcker stort uppseende. Gustav III:s inflytelserike statssekreterare Elis Schröderheim skrev till kungen och meddelar: ”En förryckt magister Thorén (det var då Thorilds rätta namn) har börjat en ny skrift som är gallimatias men har elaka ställen”.

Vad var det då Thorild skrev i sitt blad? Vad var det för elaka ställen?

”Låtom oss uppsätta en folkets domstol. – Jag vet det är en grundsats – att endast genom en fri undersökning vinnes förstånd. Att det man fruktar att låta undersöka, det är skälmstycke; och att endast vett och upplysning är vägen till en sann, säker och självständig lycksalighet.”

Thorilds texter talar för folksuveränitet (kungen hade fått sitt uppdrag av folket och var ansvarig inför det) och mot kryperi och smicker mot kungen. Sådant var vanärande. Thorild kritiserade 1774 års TF och ville ha absolut tryckfrihet som tillät att sanningen kom fram.

Thorild och boktryckaren uppkallades till JK och varnades. De lovade bättring och saken fick bero. Thorild bytte boktryckare, överskred snart på nytt tillåtet ämnesområde och var tvungen att lägga ned.

Det bör noteras att man i Danmark under Struenseetiden 1770-1772 hade avskaffat censuren. Det fanns där inga straffbestämmelser om tryckfrihetsbrott utan det var absolut tryckfrihet som gällde. Detta liknar den ståndpunkt Thorild senare intog. Kanske blev han inspirerad av detta. Men detta tillstånd höll bara knappt två år i Danmark. Sedan återinfördes på nytt censuren.

Vid 1786 års riksdag trädde en stark adelsopposition mot Gustav III och hans tryckfrihetspolitik och ekonomiska politik (brännvinsfrågan) fram. Riksdagsprotokollen kunde nämligen tryckas och därmed försvagades den restriktiva tryckfrihetspolitiken. Thorild passade på att då ta upp tryckfrihetsfrågorna. Han riktade sig till kungen men texten gick fram endast till adeln. Där krävde han oinskränkt tryckfrihet vilket då innefattade bl a ett avskaffande även av den teologiska censuren och förstås den faktiska boktryckarcensuren. Thorild kritiserade 1774 års tryckfrihetsförordning med dess vaga begrepp: ”förklenligt” och ”otjänligt” skrivsätt. Hans åberopade sin egen erfarenhet av dessa uttryck: ”på vilka det är omöjligt att icke förloras, enär som makten lyster.” Thorild menade att ett folk som fritt får uttrycka sina tankar är ”ett älskvärt och lättstyrt folk”. Här myntade Thorild också uttrycket ”det allmänna förståndet”. Detta skulle företrädas av några visa personer som skulle styra som lagstiftare men detta skulle vägas upp av en oinskränkt tryckfrihet.

Här finns en anknytning till en tanke som Kant formulerat och som innebär att statens ämbetsmän, även om de är skyldiga att strikt tillämpa lagen som den gäller, har yttrandefrihet i fråga om hur lagen bör vara beskaffad i framtiden. Thorild uttryckte något liknande när han, troligen också inspirerad av 1600-talsfilosofen Spinoza, skrev:

”Endast människornas handlingar, men icke deras tankar falla under lagen. Människorna har rättighet att tänka fritt och att fritt meddela sina tankar, blott det sker i överensstämmelse med förnuftet och icke under passionernas inflytande; däremot måste de i sitt handlande fullkomligt rätta sig efter de gällande lagarna. Om någon uppvisar, att en lag är stridande mot förnuftet och påyrkar dess avskaffande, så inlägger han en förtjänst om staten såsom en av dess bästa medborgare; men staten tillkommer det att ändra lagen och han själv måste lyda den, så länge den är rådande.”

1792 – vi får tänka på att tidsläget då var dramatiskt. Den franska revolutionen hade inletts 1789 och Gustav III hade mördats på operan på våren 1792. Reuterholm hade kommit hem från Frankrike med rykte om sig att vara revolutionsyr och tryckfrihetsvänlig. Han

författade 1792 års förordning om en allmän Skriv- och Tryck-Frihet. Vi möter här upplysningsargumenten för tryckfriheten i en tidstypisk och extremt svulstig retorik. I ingressen anges:

... att allmän upplysning är första och visaste steget till allmänt väl, samt att friheten i tankar och tryck är en av ett fritt folks dyrbaraste tillhörigheter och en oskattbar gåva, den skaparen själv förlänt människosläktet och den man icke utan att misskänna och oförrätta dess i naturen grundade rättigheter kan avkorta, samt att denna frihet, långt ifrån att störa den ordning och vörndnad för lagar, varuppå alla samhällens väl och bestånd vila, då den rätt handhas, i huvudsaklig måtto leder till deras befästade därigenom, att den upplöser skadliga fördomar, skingrar fåkunnighetens mörker och i dess ställe i sanningsljus utställer belöningen för älskade pliktens utövande ...

Förordningen skulle för framtiden öppna ett ljusare tidevarv för sanningen och ge folkets röst en väg att framtränga till tronen. Genom den skulle tryckfriheten återställas. En tanke sägs ha varit att Reuterholm med just den öppnare utformningen av tryckfrihetsförordningen ville skapa utrymme för kritikerna mot Gustav III:s politik och mot gustavianerna. Anmärkningsvärt är dock att offentlighetsprincipen var helt frånvarande i förordningen. Förordningen saknade vidare skyddsregler för tryckfriheten. Anonymitetsrätten avskaffades. Tryckfrihetsförordningens vaghet kritiserades i flera artiklar. Det stora felet med den var att ingen domare kunde döma efter den. Samhällsdebatten stärktes nu genom att flera politiska tidskrifter på nytt kunde ges ut: Dagbladet Välsignade Tryckfriheten, Medborgaren och Patrioterna med Thorild, Stockholms Posten med Kellgren och Carl Peter Lenngren samt Extra Posten med Carl Gustaf Leopold.

Men redan efter fem månader i december 1792 varnades för tryckfrihetens missbruk i en ny förordning. Där återställdes boktryckarens fulla ansvarighet jämte författaren för angrepp mot statsskicket enligt 1774 års regler.

Den skärpningen sammanföll i tiden med att Thorild hade publicerat den text som jag citerade inledningsvis. Det är fråga om den tidigare texten från 1786 som då inte tagits upp av kungen och regeringen och

som han nu trycker med ett förord ”Ärligheten” och som har titel ”Om det allmänna förståndets frihet”.

Thorild häktades, åtalades och dömdes. Detta väckte stort uppseende även utomlands. Han blev något av en revolutionshjälte och martyr. Uppsalastudenterna anlade sorgflor och höll parentationer över den avlidna tryckfriheten.

Men efter landsförvisningen reagerade Thorild mot den franska revolutionens excesser inte minst när Danton störtades av Robespierre 1794. Thorild är inte svag för Rousseau och dennes tankar om den allmänna folkviljan, Han talar i stället om det allmänna förståndet och om proportionalitet. Han är en förromantiker som knappast låter sig klassificeras som varken radikal eller konservativ. Det här blir tydligt när han efter landsförvisningen skriver arbetet Rätt eller alla samhällens eviga lag. Det är ett svårforcerat arbete som knappast präglas av juridisk klarhet. Thorild knyter an till gamla ideal om en folkligt grundad rättvisa med engelsk jury eller götisk nämnd. Han är tilltalad av sådant som Olai Petri domarregler. Nyckelorden är dygder, förstånd, hälsa och arbete. Det handlar om att ärlig finna det rätta grundat på förståndets och naturens eviga ordning. ”Allmän förening och enhälligt förstånd, det är frihetens konstitution!” Det taär en på det hela taget en verklighetsfrämmande samhällslära.

Men vad som till sist ändå här står kvar är Thorilds kraftfulla självmedvetna, idealistiska politiska retorik. Thorild får nu sista ordet. Så här skrev han 1784:

”Kännen ert värde, medborgare! Ni är *allt* i detta landet. I Kungens majestät lever *er* höghet och *er* styrka. Dessa lagarna är *era* lagar. Denna prakten som syns offentligen *är* eller *bör vara* glansen av *er* självständighet. När ni nämner samhälle, så nämner ni det heligaste ordet på jorden.”

Referenser:

Förutom arbeten av och om Thomas Thorild hänvisas till

Stig Boberg, Gustav III och tryckfriheten, 1951

Elmar Nyman, Indragningsmakt och tryckfrihet 1785 – 1810, 1963

Thomas von Vegesack, Smak för friheten, Opinionsbildningen i Sverige 1755 – 1830, 1995